

historisch Nederland aan zich heeft verplicht. Jo Tollebeek heeft een zeldzaam mooi boek geschreven.

L. H. M. Wessels

i Dit indachtig Chr. Lorenz, *De constructie van het verleden. Een inleiding in de theorie van de geschiedenis* (Meppeel-Amsterdam, 1987).

2 F. W. N. Hugenholtz, 'Adriaan Kluit en het onderwijs in de mediaevistiek' (1965), in: P. A. M. Geurts, A. E. M. Janssen, ed., *Geschiedschrijving in Nederland. Studies over de historiografie van de Nieuwe Tijd*, I ('s-Gravenhage, 1981) 143-162.

3 R. Fruin, *Verspreide geschriften*, VIII ('s-Gravenhage, 1903) 139 (in het opstel 'De etymologie van Holland', 1885) en IX ('s-Gravenhage, 1904) 278 ('De onpartijdigheid van den geschiedschrijver', 1860).

4 *Ibidem*, IV ('s-Gravenhage, 1901) 124-125 ('Over de oorlogsplannen van prins Willem II na zijn aanslag op Amsterdam in 1650', 1896).

5 Vgl. bijvoorbeeld W. J. Wieringa, 'Prof. dr. H. Smitskamp', *Jaarboek Vrije Universiteit* (Amsterdam, 1970) 29-38.

6 Geyl, bijvoorbeeld, noemt het historisch besef van Thomas Mann en Johan Huizinga in een adem in zijn essay 'Reacties op Ter Braak en Du Perron' (1951), in: *Verzamelde opstellen*, IV, P. van Hees, ed. (Utrecht-Antwerpen, 1978) 235-277, hier 259.

C. A. M. Wijtvliet, *Expansie en dynamiek. De ontwikkeling van het Nederlandse bankwezen, 1860-1914* (Dissertatie KUB 1993, NIBE-bankhistorische reeks XII; Amsterdam: Nederlands instituut voor het bank- en effectenbedrijf, 1993; 288 blz., ISBN 90 5516 001 6).

Sedert de jaren tachtig heeft het geschiedkundig onderzoek naar het Nederlandse bankwezen indrukwekkende vorderingen gemaakt. Was voordien nog maar nauwelijks sprake van een apart specialisme sedertdien heeft hier te lande geen enkele tak van de economische geschiedschrijving zoveel vooruitgang geboekt. De dissertaties van H. J. M. van de Laar over de 'opperbankier' W.C.Mees (1978) en J.G.S.J. van Maarseveen over N.G.Pierson (1981) stonden aan het begin van die ontwikkeling. De voltooiing van deel V van de *Geschiedenis van de Nederlandsche Bank* door Joh. de Vries als nummer 15 van de NIBE-bankhistorische reeks markeert een voorlopig laatste hoogtepunt daarvan. Het initiatief tot deze reeks was ooit genomen door een bestuurslid van het Nederlands Instituut voor het bank- en effectenbedrijf, J. Kymmél. Zonder hem en zijn reeks zou het nooit zo ver hebben kunnen komen. Kymmél, die zichzelf belastte met de geschiedschrijving van de algemene banken in Nederland kreeg in de persoon van C. A. M. Wijtvliet onderzoeksassistente toegewezen. Maar van diens hand verschenen al gauw ook zelfstandige studies. Met zijn dissertatie over de Nederlandse handelsbanken heeft hij nu definitief het bewijs van zijn wetenschappelijke bekwaamheden geleverd. Alleen al de formulering van zijn probleemstelling — nuchter, helder, beknopt en zakelijk — is een schoolvoorbeeld van hoe het moet. Wat was de betekenis van het bankwezen voor de economische groei van Nederland in de negentiende eeuw? Stimuleerde het deze of volgde het slechts? Voldeed het aan de behoeften? En een 'handelsbank' is gewoon een bank die zich toelegt op het financieren van de goederenhandel en verder geen gezeur met definities. Als Wijtvliet wil uitleggen dat het bancaire systeem tussen 1850 en 1870 niet goed functioneerde heeft hij niet meer dan 19 bladzijden nodig, 't Is waar dat er meer over te zeggen zou zijn — men denke aan alle beroering over het *crédit mobilier* — maar hij had gewoon niet meer ruimte nodig. Méér bladzijden, een vijftigtal — verbruikte hij voor het antwoord op de vraag of de Nederlandsche Bank destijds bij het ontplooiën van het bankbedrijf fungeerde als stimulans dan

wel als rem. Geen eenvoudige vraag, geen eenvoudig antwoord. In het geding was namelijk veel meer dan alleen de bankwetherziening van 1863. Het ging veeleer om de metamorfose van een op maximale winst afgestemd commercieel bedrijf naar een non-profit-organisatie waaraan toezichthoudende taken en functies met betrekking tot het geld- en bankwezen toevielen. Daarbij kwam het er vooral op aan hoe zich de ontwikkeling in de praktijk op den duur zou voltrekken. De overgang van de Nederlandsche Bank van pure handelsbank, die zich uit kracht van haar monopolie op de bankbiljettenuitgifte effectief kon verzetten tegen mogelijke concurrenten, naar de status van bankers' bank was niet uitsluitend een op zichzelf al ingewikkelde kwestie van wettelijke bepalingen. Wijtvliets rustige beschouwing van een en ander is genuanceerd — 245 noten weerspiegelen het! — maar zijn antwoord op de zichzelf gestelde vraag is er niet minder helder om: de Nederlandsche Bank was 'voluit een stimulans en verre van een rem'.

Naast de metamorfose van de Nederlandsche Bank stond die van een andere, even vooraanstaande onderneming: die van de Nederlandsche Handel-Maatschappij. Als handelslichaam had zij omstreeks 1870 haar beste jaren achter de rug. Maar de verpoping duurde wel lang. Nog in 1880 moest de trage, conservatieve, zelfgenoegzame directie uit de mond van de onstuimige commissaris H. Muller uit Rotterdam aanhoren dat de onderneming al lang tot het rijk der doden zou behoren als ze geen kunstmatige overheidsbescherming zou hebben gekregen. Maar pas in april 1884 was het eindelijk zo ver dat de NHM ook formeel de weg van het bankwezen op ging. Toch neemt Wijtvliet de directie wel enigszins in bescherming tegen de beschuldiging van angsthazerij. Pikant detail: directeur N. Trakranen, ooit door J.G. van Dillen opgevoerd ten bewijze van zijn stelling dat ongunstige omstandigheden destijds de economische opgang belemmerden als een energieke en desondanks weinig succesvolle ondernemer, moet het bij Wijtvliet ontgelden als een super-weifelaar. Ook de grote man van de Twentsche Bankvereniging, B. W. Blijdenstein, komt er bij Wijtvliet niet helemaal zonder kleerscheuren van af. Zeker, zijn belang voor deze als commanditaire vennootschap opgerichte bank was onmiskenbaar en groot. Maar te lang hield hij vast aan de idee van de bank als familiebedrijf. Dat leidde tot interne conflicten en hoewel deze de winstgevendheid van het bedrijf niet hebben aangetast kwam de noodzakelijke hervorming tot naamloze vennootschap pas onder druk van buiten in 1916 tot stand. Toen was inmiddels andermaal een nieuwe ontwikkeling binnen het Nederlandse bankbedrijf in gang gezet. In 1911 had het concentratieverschijnsel in het Nederlandse bankwezen zowel te Amsterdam als te Rotterdam zijn intree gedaan. Het grootstedelijke handelsbankwezen zou van daaruit in heel Nederland doordringen. Deze gang van zaken was uiteraard in de geschiedschrijving niet onbekend gebleven en Wijtvliet voegt daaraan op de keper beschouwd niet zo heel veel nieuws toe of het zou moeten zijn dat 'Rotterdam' destijds ook op het terrein van het bankwezen 'Amsterdam' toch de baas was. Intussen schijnt het of de door hem gestelde hoofdvraag enigszins uit het zicht is geraakt. Maar dat is inderdaad enkel schijn. Als Wijtvliet per slot van rekening toekomt aan het antwoord op de vraag in hoeverre de bankiers leiding hebben gegeven aan de economische groei van Nederland klinkt het — als steeds—even luid en duidelijk: zij waren volgers, geen leiders. En de provocerende, laatste zin van zijn boek luidt: 'Bankiers zijn nu eenmaal geen ondernemers'. Het zal je gezegd zijn!

G. J. W. Steenhoff, *De wetenschap van het internationaal privaatrecht in Nederland tussen 1862 en 1962. Een internationalistisch perspectief* (Dissertatie Utrecht 1994; Zwolle: W. E. J. Tjeenk Willink, 1994, xxii + 441 blz., f85,-, ISBN 90 271 3920 2).

In dit boek probeert de auteur een aantal perspectieven te bundelen: wetenschapsgeschiedenis, intellectuele biografieën van Nederlandse geleerden, hun plaats in het kader van het juridische specialisme dat per definitie 'internationaal' lijkt. Geen geringe ambitie. Qua opzet sluit de schrijver aan op de bijdrage van R. D. Kollwijn over de 'Geschiedenis van de Nederlandse wetenschap van het internationaal privaatrecht tot 1880' aan het eerste deel (1937) van de *Geschiedenis der Nederlandsche rechtswetenschap*. Deze onderneming van de KNAW is nog steeds niet voltooid — men hanteerde destijds in ons land dan ook nog geen vijfjarenplannen in de geesteswetenschappen.

De beginselen waarom het gaat in het internationaal privaatrecht (ipr), zijn het nationaliteitsrecht, het immuniteitsrecht en het statutenrecht. De auteur heeft zich op dit laatste geconcentreerd. De Wet houdende Algemene Bepalingen (1829) had voor het personeel statuut van Nederlanders naar de *Nederlandse* wet verwezen en voor het reëel statuut van onroerend goed naar de wet van het land van ligging van zulke goederen. Wat betreft handelingen liet die wet het oud-vaderlandse principe gelden dat deze zouden zijn onderworpen aan de wet van het land waar die handelingen werden verricht (het *locus regit actum*-beginsel). De wet AB vond uiteenlopende interpretaties. C. W. Opzoomer meende in 1848 nog dat een vreemde wet in Nederland uitsluitend mocht worden toegepast op grond van een uitdrukkelijke wetsbepaling. De leer van de grote Duitse jurist en rechtshistoricus F. C. von Savigny bracht hierin op den duur verandering: hij formuleerde in 1849 het beginsel van de volkenrechtelijke rechtsplicht om conflicten in de toepassing van, soms tegenstrijdige, nationale rechtsvoorschriften op te lossen.

Steenhoff bestudeert vooral de Nederlandse doctrine, want wetgeving is er in de loop van zijn eeuw amper geweest, en hij betreft daarbij slechts zijdelings de rechtspraak. Hij begint iets eerder dan waar Kollwijn eindigde, namelijk bij het aantreden van de beroemde T. M. C. Asser als hoogleraar in Amsterdam. Er volgt een vloed van geschriften: redes, dissertaties, handboeken die op de rij af worden besproken. Eén van de lijnen die voor de gewone historicus interessant kan zijn, is het krachtige doorzetten, aan het eind van de negentiende en in het begin van de twintigste eeuw, van nationale belangen — óók op dit terrein: de internationale conferenties te Den Haag waarvoor Asser zich zozeer had ingezet, kwamen niet ver in het maken van afspraken. De Russen hielden er bijvoorbeeld in 1905 nog aan vast dat een huwelijk, in hun ogen, pas geldig kon zijn als het overeenkomstig het kerkelijk recht is gesloten (165). Pas sinds 1950 komt het streven naar internationale codificatie weer op gang. Nadat de nieuwe, door E. M. Meijers ontworpen, regels voor ipr waren gestrand, was het de Hoge Raad die in 1963 een ander perspectief opende voor de rechtsontwikkeling op dit gebied door voortaan cassatie wegens schending van het recht (in plaats van de wet) als leidraad te aanvaarden.

'De geschiedenis van het ipr tussen 1862 en 1962 is in feite de geschiedenis van de wetenschap. Wetgeving is er niet geweest; wel een aantal verdragen, maar die zijn niet speciaal Nederlands' (388). Dat verklaart de aard van dit boek, maar niet de toch wat erg brokkelige structuur ervan. Een beetje pijnlijk is de conclusie dat 'met uitzondering van Jitta en Hijmans, geen van de besproken auteurs een werkelijk oorspronkelijke bijdrage heeft geleverd aan de theorievorming van het ipr' (393). De rechtshistoricus tenslotte betreurt het dat de auteur de relevante wetsontwerpen van vóór 1829 (wet AB) uit verouderde edities citeert (3-4; zie *Bronnen van de Nederlandse codificatie sinds 1798*, 1 (1968) 386-392).